

Az európai jogtörténelem fősodrában: a magyar Aranybulla

BALOGH ELEMÉR

Az 1222-ben II. András magyar király által kiadott Aranybulla mérföldkő volt a kortárs magyar alkotmányos kútfők között, egyúttal olyan jelentős európai dokumentumnak számított, amely máig méltó helyen szerepel a releváns szakirodalom lapjain.¹ Nyolcszáz esztendeje fogalmazták meg és adták közre, s kijelenthető, hogy jelentősége máig él, élénken foglalkoztatja a modern alkotmányjogi gondolkodást is. Több mint szimbolikus jelenség, hogy a magyar Alkotmánybíróság tagjainak díszöltözékén az Aranybulla pecsétjének aranyozott mása függ a bírák nyakában, utalva arra, hogy a nemzet alkotmányos emlékezetében ma is jelen van ez a jeles középkori oklevél. Nyolcszáz év nagy idő, s a kerek évforduló kedvező alkalom a számvetésre: miben állt a magyar Aranybulla korabeli jelentése és jelentősége, s milyen hasonló tartalmú, európai párhuzamokkal állítható kapcsolatba?

¹ Mindmáig hiánypótló műnek számít az a kötet, amelyet a József Attila Tudományegyetem (a mai Szegedi Tudományegyetem jogelődje) és a Veronai Egyetem közösen adott ki. Ebben a magyar Aranybulla eredeti latin szövege mellett annak magyar, olasz és angol fordítása is olvasható, több kitűnő tanulmány kíséretében és számos gyönyörű facsimile képpel díszítve. Besenyei L., Érszegi G., Pedrazza Gorlero, M. (1999) (szerk.): *De Bulla Aurea Andreae regis Hungariae MCCXXII*. Verona, Edizioni Valdonega (a továbbiakban: *De Bulla Aurea* 1999). Itt említtem azt a jogtörténeti szöveggyűjteményt is, amely a 13–20. század közötti századok legjelentősebb európai alkotmányjogi dokumentumait tartalmazza (a nem német nyelvűeket fordításban is), köztük a magyar Aranybullát is. Willoweit, D., Seif, U., (Hg.) (2003) *Europäische Verfassungsgeschichte*. München, Verlag C. H. Beck.

A magyar Aranybulla² jelentőségét nem lehet túlértékelni alkotmányfejlődésünkben.³ Az a gyakran hangoztatott megállapítás, miszerint hazánk kezdettől és szinte szakadatlanul a Nyugattól elmaradott állapotban éli életét, ha sok tekintetben igaz is, éppen az Aranybullánk által képviselt fejlődési fázisban mondhatni szinkronban volt Európa kortárs politikai és jogi folyamataival. Szeretnék e helyütt utalni a magyar Aranybulla genezisével kapcsolatos, kevésbé kutatott körülményre, a jeruzsálemi határozatokra mint lehetséges kútfőkre. Éppen II. Andrásnak az ötödik keresztes hadjáratban (1217–1221) való részvétele (1217/18) adhatott alkalmat arra, hogy ő és még inkább környezete – így például a váradi, a győri és az egri püspök, a pannonhalmi apát, a kalocsai érsek, valamint a tárnokmester és a pohárnokmester – tudomást szerezhessen a jeruzsálemi királyság kidolgozott hűbérjogi rendszeréről, s onnan ihletett merítsen.⁴

A 13. század Európában az aranybullák évszázada,⁵ hiszen nemcsak hazánkban, hanem szerte a kontinensen hasonló tartalmú, karakterű jogi dokumentumok születtek. Az aranybulla elnevezés önmagában utal egyfajta ünnepélyes kivételességre: „Az Aranybulla a nevét a cseppet, golyót, gömbölyű, félgömbölyű vagy kerek gombot jelentő latin szóból, a bullából kapta. A fémpecsét (*bull*a) használatát Bizáncból vettük át, s elsősorban a pápai udvar élt vele már a 6. századtól kezdve. Ennek a függő fémpecsétnek az anyaga általában az ugyancsak képlékeny ólom volt, azonban különleges alkalmakkor nemesfémből is készült pecsét, főleg aranyból. Míg az ólompecsét tömör fémből készült, az arannyal már csínján bántak. Ezeknek a pecséteknek csak vékony borítólemezüik készült aranyból, a belsejük üreges maradt, s hogy össze ne roppanjanak, többnyire vassal

2 Érszegi G.: Az Aranybulla. In: Szigethy G. (1987) (szerk.): *II. Endre Aranybullája*. Budapest, Magvető Kiadó, 47–54.; Petrovics I.: Aranybulla. In: Kristó Gy. (főszerk.) (1994) *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 55–56.; Zsoldos A.: II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle* 2011/1, 1–38.; Rácz Gy.: II. András aranybullával megerősített oklevele, 1221 – Charter of Andrew II, Authenticated with a golden bull, 1221. In: Ö. Kovács J., Paukovics G. (2020) (szerk.): *A nemzet emlékezete. A magyar történelem mérföldkövei. Heritage of a Nation. Landmarks of Hungarian History*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 33–34.

3 Tanulmányom a fentebb említett Aranybulla edícióban közölt dolgozatom alapul vételével készült: Az Aranybulla helye a magyar alkotmánytörténetben, *De Bulla Aurea* 1999, 61–77.

4 Vö. D’Eszlary, Ch. (1958) Magna Carta and the Assises of Jerusalem. *American Journal of Legal History*, Vol. 2. No. 3. 189–214; Pörtner, R. (1985) *A Szent Sír hadművelet. A keresztes hadjáratok a legendákban és a valóságban (1095–1187)*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

5 Kristó Gy. (1976) *Az aranybullák évszázada*. Budapest, Gondolat Kiadó.

kimerevítették, vagy viasszal kitöltötték őket.”⁶ Ilyen aranypecsétről először II. Géza király egyik oklevele (1153) tesz említést, rendszeresen a Bizáncban nevelkedett III. Béla királyunk (1172–1196) használt bullát kiemelkedően jelentős oklevelek megpecsételésére.⁷ A pecséthasználat a középkorban önmagában is kiemelkedően fontos, a hitelesítést szolgáló eljárás volt, hiszen a társadalom jórészt írástudatlan tagjai előtt látványosan és valóságosan tapintható módon igazolta kiállítójának személyét, közvetve utalva az okirat tartalmának jelentőségére. A pecsét használata önálló hivatalt is életre hívott a középkorban: főleg az egyházi központokban, a szentszékeken találunk pecsétnököket.⁸ Tudnivaló természetesen, hogy Európában mindenhol aranypecséttel csak a legkülönlegesebb tartalmú okleveleket látták el.

A legfontosabb kérdés persze az, hogy a magyar Aranybulla és európai párjai milyen közjogi, alkotmányos tartalmat hordoztak. Az efféle királyi oklevelek alapjában véve kiváltságlevelek voltak. Gyakran valóságos társadalmi mozgalmak, a központi hatalommal szemben álló elégedetlenségek álltak a háttérben; olyan erők, amelyek már elég erősnek érezték magukat ahhoz, hogy egységesen és bizonyos szervezettségben lépjenek fel jogaik és érdekeik hatékony védelmében. Itt kell rámutatni a közép- és kora újkori Európa jogrendjének egészen a polgári átalakulás koráig húzódó jellegzetességére, amely röviden abban foglalható össze, hogy absztrakt állampolgári jogalanyiség nem létezett, hanem mindenkinek csak annyi joga volt, amennyit kiharcolt és lehetőleg jogi garanciákkal magának biztosított. Mindez történhetett egyénileg vagy csoportosan is. Az egyéni kiváltságok a hűbériség rendszerének kereteibe illeszkedtek, a társadalom nagyobb csoportjai által megszerzett jogok már inkább a rendiség kibontakozása felé mutattak. Az aranybullák a két (jog)történeti korszak, a hűbériség és rendiség határintézményeinek is tekinthetők, vagyis olyan alkotmányos dokumentumoknak, amelyek a hűbéri jog szellemi talaján fogantak, de már a rendiség politikai és jogi képletei felé tájékozódó szemlélet és igény manifesztumai voltak. Az egyéni privilégiumokra nem szükséges

6 Érszegi G. (1999) Az Aranybulla szövegének létrejötte, hagyományozása és értelmezése. In: *De Bulla Aurea*. 53–54.

7 Cieger A (2010) A pecsét sok oldala. Az Aranybulla mint emlékezeti hely. In: Valuch T., Bódy Zs., Horváth S. (szerk.): *Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára*. Budapest, Argumentum Kiadó, 403–413.

8 Vö. May, G. (1956) *Die geistliche Gerichtsbarkeit des Erzbischofs von Mainz im Thüringen des späten Mittelalters. Das Generalgericht zu Erfurt*. Leipzig, Erfurter Theologische Studien 2, 259.

példákat említeni, a nagyobb társadalmi közösségek vonatkozásában azonban feltétlenül említést érdemel a középkori egyház, amely saját státusát kifejezetten jogi tartalmat hordozó kiváltságok bázisán értelmezte. A *privilegium fori* és a *privilegium canonis* önmagában képes volt az egyház egész intézményi rendszerét kiemelni a világi társadalom környezetéből, sőt a bíraskodás tényleges kiterjesztése által még kifejezetten aktív hatást is kifejtett, elsősorban a jogi szokásrend és kultúra területén.

A középkorban minél erőteljesebb társadalmi csoport tagjaként lépett föl valaki, annál nagyobb esélye volt annak, hogy törekvései megvalósulnak és írásban rögzítésre kerülnek. Ez a nyílt jogegyenlőtlenség korunkból szemlélve nagyon szembetűnő, de nem feledhető, hogy a középkorban is létezett egyfajta egyenlőségeszme, igaz, nem materiális síkon, hanem a transzcendencia dimenziójában. Isten előtt minden ember egyenlőnek számított. Ezt az egyenlőség gondolatot nem szabad lebecsülnünk, mert filozófiailag az emberi méltóság szilárd megalapozását nyújtotta, s ez az emberi méltóság jelenti mai korunkban is az emberi jogok legbenső magját, szilárd fundamentumát. Az európai történelem legkiemelkedőbb személyiségei bátran és nyíltan hivatkoztak is rá, s amíg társadalmi közmegegyezés övezte, mozgósító és stabilizáló erőként is számításba volt vehető. Elég, ha csak a középkori eljárásjog egyik primitív bizonyítási eszközére, az istenítéletekre (*ordalia*) utalok, amelyek hatékonysága a maga korában elfogadott volt.⁹ Egy jogintézmény használhatósága ugyanis nagymértékben attól függ, hogy a jogalanyok hisznek-e benne: amíg széles körű társadalmi elfogadottság övezte azt a felfogást, hogy Isten mindentudását perjogi értelemben és célokra ki lehet provokálni, virágzott egy sor efféle bizonyítási forma.¹⁰ A korabeli vádelvű perben (*accusatio*) az istenítéletnek az érintett általában nem volt magát köteles alávetni, ám ha az erre felszólító bírói parancsnak nem tett eleget, pervesztes lett.

9 Az istenítéletekről lásd Bódiné Beliznai K. (2014) *A bíbor méltóság, a sárga árulás. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben*. Budapest, Balassi Kiadó, 219–230.

10 Magyarországon a 13. század derekáig leginkább a Szent László király sírjánál lefolytatott tüzesvas (*iudicium ferri candentis*) próbák említendők. A jórészt fennmaradt jegyzőkönyvek ma is olvashatók a Karácsonyi János és Borovszky Samu által gondozott kiadásban (1903): *Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom (Regestrum Varadi-nense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum)*. Az 1550-iki kiadás hű másával kiadja a váradi káptalan. Budapest, Hornyánszky Viktor. Több tanulmány foglalkozik a magyar és európai ordáliákkal az alábbi konferenciakötetben, így: Balogh E. (2016) *A Váradi Regestrum mint jogtörténeti forrás és az istenítéletek*. In: Barna G. (szerk.): *Mortun falu. 800 éves Kunszentmárton, 1215–2015*. Kunszentmárton, Helytörténeti Múzeum, 19–27.

A 13. század jogi kultúrájának fejlődéséhez elválaszthatatlanul kapcsolódik az írásbeliség. Régtől ismert és elfogadott volt, hogy a leírt szó ereje nagyobb és főleg időtállóbb a pusztán kimondottnál (*verba volant, scripta manent*). Az írásbeliség mégis csak nagyon lassan terjedt: Európa a középkor mintegy ezer éve alatt – széles társadalmi vetületében – mondhatni analfabéta volt. Az írásbeliség ’kiváltsága’ jórészt a klerikusoké volt, majd csak a 14. századtól kezd számottevően megjelenni a világi ’értelmiségi’ személyek köre, nem utolsósorban az ekkortájt alakuló egyetemeknek köszönhetően. Az sem véletlen, hogy az írásbeliség legfontosabb dokumentumai tartalmukban – különösen a középkori Magyarországon – századokon át döntően jogi tartalmúak voltak, így az írásbeliséget jórészt jogtudók képviselték.¹¹ Az írásbeliség szűk keresztmetszetének legfőbb oka az volt, hogy mind az írástudóknak, mind az írás technikai feltételeinek szűkében volt a középkor. Ilyenformán pedig az emberi együttélésnek és konfliktushelyzeteknek csak a legfontosabb mozzanatait, leginkább jogügyleteket rögzítettek, ahol az időmúlással arányosan fokozódó érdek fűződött egy jogi állapot vagy jogi akarat hiteles ismeretéhez. E megállapítás fontosságát húzza alá az a kevésbé ismert tény, hogy Magyarországon nemcsak a középkorban, hanem még a kora újkor századaiban is a hiteles világi oklevelek készítői és az irathitelesítés általános letéteményesei nem az Európa nyugati felében elterjedt közjegyzők (*notarii publici*), hanem egyházi testületek, a király által kijelölt káptalanok és konventek (*loca credibilia*, azaz hiteles helyek) voltak. E megfontolások előrebocsátása után következzenek azok a tartalmi elemek, amely megmagyarázzák, minek folytán lett az Aranybulla a magyar alkotmánytörténet szegletkövévé.

1. A magyar történelmi alkotmány

Aranybullánk alkotmánytörténetünkben betöltött szerepe nem érthető meg magának a magyar alkotmánynak közelebbi ismerete nélkül.¹² Mindenekelőtt az alkotmány fogalmát kell közelebről tisztázni, főként

11 E témában is mérföldkönek számítanak Bónis György kutatási eredményei. Bónis Gy. (1971) *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, Bónis Gy. (1972) *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

12 Szabó I. (2020) Az ősi alkotmány. Történeti előzmények. In: Csink L., Schanda B., Varga Zs. A. (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press. 83–122.

történelmi meghatározottságai tekintetében.¹³ Alkotmányon államelméleti értelemben azokat a normákat értjük, amelyek egy állammá fejlődött társadalomban a közhatalom gyakorlásának rendjét meghatározzák. Úgy is mondhatni, hogy az alkotmány a politikai érdekérvényesítés jogi eszközrendszerének strukturális és dinamikus elveit rögzíti. A mai szóhasználat általában az ún. kartális alkotmányra¹⁴ szűkíti le jelentését, ami egyetlen törvénybe vagy kartába cikkelyezett jogi dokumentumot jelent, és az USA alkotmányától (1787) kezdve az egész világon elterjedt, s mára általánosnak nevezhető. Történelmileg szemlélve azonban két pontatlanságra is utalni szükséges: a fenti, közkeletű meghatározással szemben természetesen a polgári forradalmak korát megelőző államoknak is volt alkotmányuk, amit a jogtörténet-tudományi és közjogi terminológia történeti alkotmányként rögzített. A modern alkotmányoknak ugyanakkor már részét képezik az állampolgári jogok is, ez a tartalmi szegmens pedig az államhatalom intézményein mégiscsak kívül eső terület.

A szabadságjogokat bőségesen tartalmazó történeti alkotmányok¹⁵ napjainkra kétségkívül megfogyatkoztak, de ismert és nagy tekintélyű kivételként említhető az angol alkotmány, és idesorolható az 1949. évi XX. törvény elfogadásáig a magyar alkotmány is. A magyar történeti szóhasználat mindenesetre pontosan illeszkedik ehhez a megközelítéshez, amennyiben a magyar királyság belső rendjében a közép- és kora újkorban autonómiával rendelkező népek saját belső normavilágát az 'alkotmány' szóval ragadta meg.¹⁶ Bátran kijelenthető, hogy a magyar közjogi gondolkodás a jelenkorban is félreismerhetetlenül történeti jellegűnek nevezhető, amit mindennél jobban kifejez hatályos alkotmányunk,

13 Alapvető fogalmakat és szemléleti kérdéseket tisztáz Bónis György e témában fogant tanulmánya: Bónis Gy. (1944) A történeti alkotmány. *Hitel*, 1944. június, 333–345.; a legújabb irodalomból pedig Stipta István monográfiáját említem: Stipta I. (2020) *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Budapest, Gondolat Kiadó.

14 Mezey B. (2018) Történeti alkotmány – kartális alkotmány. Hagyomány és jogtörténet. In: Menyhárd A., Varga I. (szerk.): *350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara. A jubileumi év konferenciasorozatának tanulmányai*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 971–976.

15 Homoki-Nagy M. (2016) A szabadságjogok megjelenése a magyar történeti alkotmányban. In: Balogh E. (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről. Tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak tollából*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 573–583.

16 Szádeczky-Kardoss L. (1927) *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

az Alaptörvény preambulumaának megállapítása: „Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.” Az alkotmány megalkotása (2011) után a magyar jogásztársadalomban, benne elsősorban az alkotmányjogászokkal és jogtörténészekkel, élénk szakmai eszmecsere folyt le arról, hogy miben áll, hogyan értelmezendő a ’történeti alkotmány’ a 21. századi magyar alkotmányban.¹⁷

A modern időkben is a történeti alkotmány rendszeréhez ragaszkodó jogrendszerek – s 2012 óta egy bizonyos interpretációs értelemben idesorolhatjuk (ismét) a magyar alkotmányos identitást is – azt a felismerést és tapasztalatot képviselik, hogy a társadalom jogrendje két komplementer pillérre támaszkodik: egyrészt vallja, hogy az alkotmány fejlődőképes, s így hibásnak gondolja annak kartális megmervítését, másrészt hitet tesz a jogi és politikai konfliktushelyzetek tipizálhatósága, bizonyos mértékig időtlensége mellett. Ez paradox képlet, de éppen ez képezi le pontosan az emberi társadalom dialektikáját. Szeretném kiemelni a második elemet: a történeti alkotmány jogrendje úgy tekint az emberi konfliktusokra, mint amelyek lényeges jegyeikben az idők során ismétlődnek, csupán formai különbözőségeiben térnek el egymástól, ami azonban a jogi minősítést kevésbé érinti. E jogi szemléletnek van egy nagyon fontos előnye: kipróbált régi jogi megoldások aktualizálása olyan tekintélyt kölcsönöz egy bírói ítéletnek, ami mással nem pótolható. Ki is merne kételkedni egy olyan ítélet hitelében, amelynek jogi alapját nem egy néhány éve alkotott törvény, hanem egy több évszázados joggyakorlat szentesített és igazolt számtalanszor vissza? Ez a jogi modell persze csak azokra a tényállásokra alkalmazható maradéktalanul, amelyek kiemelhetők gyorsuló ütemben változó világunk sodrából. Ám ez sem kevés, ráadásul éppen a társadalmi közérdeklődés homlokterében álló büntetőjog világa hozható fel jó példaként: a lopás, rablás, gyilkosság ötszáz évvel ezelőtt is ugyanazt jelentette, mint ma, csupán az eltulajdonított értékek változtak, és a gyilkos fegyvere lett modernebb.

Ez a történeti szemlélet a középkori jogi gondolkodásnak egy nagyon fontos aspektusát őrzi: egy jog annál jobb, minél régibb. A jogi megoldások ugyan nem mindig felelnek meg az igazság kritériumának (pedig ez

17 Horváth A. (2020) A történeti alkotmány, a Szent Korona-tan mint a szuverenitás biztosítója. In: Karácsony A. (szerk.): *Szuverenitáskérdések. Elméletek, történetek*. Budapest, Gondolat Kiadó, 114–138.

lenne az ideális cél), ha azonban újabb és újabb generációk alkalmazzák ugyanazt a normát, az a legbiztosabb jele annak, hogy a jog maga az igazság. Ehhez még hozzáfűzendő, hogy a jog ilyenforma alkalmazásához nagyon alapos jogtörténeti műveltség is szükséges. Biztosan nem véletlen, hogy miként Angliában, Magyarországra vonatkoztatva is kijelenthető, hogy a kontinentális (francia, német) fejlődéshez mérten a kartális alkotmányok jogforrási rendjéhez logikusan illeszkedő jogági kódexek viszonylag megkésve jelentek csak meg. Különösen kirívó példa e tekintetben, hogy Magyarországon az első Polgári Törvénykönyv 1959-ben született meg.¹⁸

Az egy nemzet történelmében századokon át próbált alkotmány tehát egyfajta időtlenséget képvisel: az igazság és a jogok időtlenségébe vetett társadalmi meggyőződés markáns jogi megjelenítése. A történeti alkotmány rendszerében egymást kiegészítve, egymásra épülve helyezkednek el azok a jogi pillérek, amelyekre a társadalom jogi normái és szokásrendje ráépül. Régi magyar jogunk ezeket a normákat nevezte sarkalatos törvényeknek, amelyek közül magasan kiemelkedik alkotmányfejlődésünknek különösen 1686-ig meghatározó dokumentuma, az Aranybulla. Modern szóhasználattal úgy is jellemezhetnénk a magyar Aranybulla alkotmányfejlődésünkben játszott úttörő szerepét, hogy benne testesült meg először a politikai pluralizmus igénye. Az eladdig a királyi hatalom centruma körül tömörülő, egypólusú magyar politikai rendszert európaivá átalakítani törekvő társadalmi, politikai mozgalom nagy jelentőségű oklevele, amelynek presztízse a századok során csak erősödött. A továbbiakban mindenekelőtt szükségesnek és tanulságosnak látszik a politikai 'ellenfél', a magyar királyi hatalom kontúrjainak megrajzolása.

18 Ruszoly J. (2009) Az alkotmányozás történetisége 1989. In: Bobvos Pál (szerk.): *Reformator iuris cooperandi. Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 667–680.; Balogh E. (2016) Alkotmányunk történetisége, kitekintéssel az Alkotmánybíróság judikatúrájára. In: uő (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről. Tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak tollából*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 541–558.; Schweitzer G. (2018) A két világháború közötti új államrendszerek és a történeti alkotmány. In: Auer Á., Berke Gy., György I., Hazafi Z. (szerk.): *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 815–824.

2. A középkori uralkodók alkotmányos jogállása

Egy európai kontextusban vizsgált alkotmányos alapidokumentum, a magyar Aranybulla vizsgálatakor érdemes szemügyre venni az államot sok tekintetben megtestesítő uralkodók státuszjogait. A középkorban nagyon sok, némelykor egy-egy ország léte függött a királyi dinasztia rátermettségétől, tényleges hatalomgyakorlásától. A centralizált hatalmi struktúra Magyarországon élenjáró volt Európában, de más országokban is ez volt a monarchiák vágyott fejlődési iránya.

Az európai uralkodók státuszának szilárdságát nagyban meghatározta a trónutódlás rendszere. Az indogermán társadalmak ősi rendszerében a vezetők választás útján kerültek pozíciójukba, de a korai középkor századaiban gyorsan kiépülő hűbériség dinamikájában az öröklés is megjelent, s az idő haladtával mindinkább tért hódított. Talán legfontosabb oka ennek az a tény volt, hogy általa az adott közszervezet nagyobb politikai stabilitást nyert, ez pedig az egész közösség érdeke volt. A 13. századra Európában már régóta uralkodócsaládokat találunk, amelyeken belül öröklődött a hatalom, és új dinasztia színre lépésére rendszerint csak egy-egy család kihalása után került sor. Jelentős kivételnek számított Németország, ahol a királyt századokon át választották, s ezt a leghíresebb jogkönyvek¹⁹ mellett a német Aranybulla (1356) is fontosnak tartotta rögzíteni.²⁰ Mint a szakirodalom ezt egységesen vallja, a választás rendszerszintű valósága nagymértékben felelős azért, hogy a hűbériségből a rendiségbe átlépő korban sem sikerült a Német-római Birodalmat olyan markánsan centralizált monarchiává alakítani, mint amilyen az angol, a francia vagy akár a magyar volt.

Magyarországon az Árpádok korának csak felületes ismerete is elegendő ahhoz, hogy észrevegyük: első királyaink irigylésre méltó hatalmat birtokoltak országukban. Milyen legitimitásra támaszkodott ez a hatalom? Három forrásra kell rámutatni: pogány-szakraális, keresztény-vallási és anyagi. Az első tényező természetesen csak rejtve érvényesülhetett,

19 Landau, P. (2015) Die Königswahl vom Sachsenspiegel zum Schwabenspiegel. In: Balogh, E. (Hg.): *Schwabenspiegelforschung im Donaugebiet. Konferenzbeiträge in Szeged zum mittelalterlichen Rechtstransfer deutscher Spiegel (Ius Saxonico-Magdeburgense in Oriente. Das sächsisch-magdeburgische Recht als kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost- und Mitteleuropas 4)*. Berlin–Boston, DeGruyter, 49–55.

20 Ruszoly J. (2011) *Európai jog- és alkotmánytörténelem* (Opera Iurisprudentiae 1.), Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 305–306.

de azért mindenki tudott róla, és a gyakorlatban sokszor felbukkant: már maga az Árpád-ház megnevezéshez való ragaszkodás sokatmondó, hiszen egy pogány őshöz kapcsolódik. Forrásaink hallgatnak arról, hogy első keresztény uralkodónk, Szent István (997–1038) halála után – vagy bármikor – felmerült volna valamiféle 'István-ház' megteremtésének gondolata: kézenfekvő lehetőségnek tekintette mindenki az Árpádtól (?–907), a hon-szerző fejedelemtől leszármazottak trónigényét. A viszonylag távoli őstől való származtatásnak volt ugyanakkor egy gyakorlati előnye is, hogy ti. így szélesebb személyi körből lehetett a trónra utódot találni, és ezáltal csökkent a dinasztia kihalásának veszélye is. Ennél azonban volt egy sokkal fontosabb politikai szempont.

Az Árpádok patriarchális jellegű karizmatikus uralkodók²¹ voltak, s ez olyan hatalmas politikai tőkének bizonyult, hogy ennek a hatalmi legitimitásnak a birtoklásáról királyaink nem kívántak lemondani. Olyan erő volt ez, amellyel mai korunkban már nem találkozunk, korabeli valóság-tartalmáról azonban hű képet festett Otto freisingi püspök, Henrik osztrák örgróf fivére, a kortárs és szemtanú. A hazánkon 1147-ben, a második kereszties hadjárattal átvonuló főpap ránk maradt leírásában így fogalmaz: „Mindnyájan annyira engedelmeskednek uralkodójuknak, hogy őt nemcsak nyílt ellentmondással izgatni, hanem még titkos sugdosással megsérteni is bűnnek tartanak (...) Ha valaki az ispánok rendjéből a királyt csak csekély dologban is megsérti, vagy ilyesminek – habár nem is igaz – csak a hírébe keveredik, azt az udvarból kiküldött bármily alacsony rendű szolga, ha csatlósai veszik is körül, egyedül elfogja, bilincsbe veri és különféle kínzásokra vonszolja el. A fejedelem meg nem kér semmiféle véleményt hasonló rangúaktól, a vádlottnak nincs alkalma a védekezésre, hanem egyedül a fejedelem irányadó mindenki szemében.”²² Ezt a jellemzést Dzsingisz kán 13. századi nagy törvénykönyvének egy szakaszával állíthatjuk párhuzamba, amely ugyancsak arról szól, hogy a nagykánt megsértő

21 Történelemszociológiai elemzésében Bónis György Max Webernek a karizmatikus uralmi formáról kifejtett álláspontját jórészt átvéve ír kalandos sorsú monográfiájában: Bónis Gy. (1947) *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem, Erdélyi Tudományos Intézet.

22 Eckhart F. (1946) *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Politzer és Fia jogi könyvkereskedés kiadása, 25.

személynek rangjától függetlenül el kell viselnie a rá kirótt büntetést, még ha alacsonyrendű szolga hajtja is végre.”²³

Az uralkodó személyét illető már-már despotikus tekintély a családtagokat is kötelezte. Ezt fejezi ki az a jelenet, amelyről Spalatói Tamás krónikája számol be. Imre király 1203-ban fegyvertelenül, csak egy pálcával kezében, királyi nemzetségére hivatkozva átment lázadó öccse (András herceg, a későbbi II. András király, az Aranybulla kiadója!) katonai táborába, és őt annak saját katonáival vasra verette és magával vitte.²⁴ A pogány karizmatikus eszmének azonban volt egy történelmünkben is jól igazolható kritériuma: csak olyan személy hivatkozhatott sikerrel rá, aki az uralkodásra alkalmasság fizikai feltételeinek is maradéktalanul megfelelt. Az *idoneitas* fogalma ismert volt a keresztény uralkodói attribútumok sorában is, ez az Árpádok korában Szent Istvántól vitán felül állott (kivételt talán csak IV. László képezett, akit a pápai legátus országunkkal együtt egy időre kiközösítéssel és *inderdictummal* is sújtott), itt azonban a politikai felszín alatt tapintható, pogánykori alkalmasság meglétét tapasztaljuk. Akinél e feltételek valamely lényeges eleme hiányzott, azokban az esetekben a korabeli felfogás nem talált kivetnivalót az alkalmasabb hercegek trónkövetelésében. A fiataikorú Salamonnal szemben fellépő Géza és Szent László királyok uralkodásának legitimitását nem kérdőjelezték meg, hiszen az ország irányítására sokkal alkalmasabbak voltak rokonuknál. Hasonló szempontból nézve válik érthetővé a testi hibás²⁵ bátyja, Kálmán király (1095–1116) ellen újra és újra fellépő Álmos herceg trónkövetelő magatartása, akinek ágán azután a következő uralkodók tényleg következtek.

23 Vö. *A mongolok titkos története* (1962) Budapest, Gondolat Kiadó; Szmodis J. (2010) Adalékok a nyugati jog problematikájához. *Állam- és jogtudomány*, 2010/2. 208.; Erdene, N. (2013) Dzsingisz kán törvénykönyve – a középkori keleti jogszemlélet lenyomata, *Valóság*, 2013/2. 19–32.

24 „Nunc videbo, quis erit ausus manum extendere ad cruorem regalis prosapie?” Quem videntes omnes cedebant nichilque mutire audentes largam ei viam hinc inde faciebant. Cum autem pervenisset ad fratrem, cepit eum et ducens extra aties misit eum in custodiam ad quoddam castrum. Et tunc omnes arma cum pudore et pavore deponentes ad regis genua provoluti veniam precabantur.” Karbić, D. Matijević, M. Ross Sweeney, S. and J. (ed.) (2006) *Thomae Archidiaconi Spalatensis: Historia Salonitanorum atque Spalatinorum Pontificum. Archidiacon Thomas of Split: History of the bishops of Salona and Split*. Latin text by: Olga Perić. Central European Medieval Texts, Volume 4. Budapest – New York, CEU Press, 142.

25 A kortárs krónikák szerint „Külsejére nézve visszataszító volt; borzas, szőrös, kancsal, púpos, sánta, dadogó; ám ravasz és tanulékony”. *Képes Krónika* (2004) (ford. Bollók János), Budapest, Osiris Kiadó, 2004, 94.

Az Árpádokról tehát elmondhatjuk, hogy a hatalmat tehetséggel képviselő, 'teljes értékű' tagjai olyan hatalmi faktorral rendelkeztek, amelynek birtokában a központi hatalom ereje és lehetőségei Európa-szerte úgyszólván példa nélküliek. E kijelentés jelentőségét illusztrálандó, szabadjon egy további adalékot, a mongol pusztítás (1241/42) utáni állapotokat említeni: IV. Béla (akit táltos királynak is neveztek, mert a hagyomány szerint egyik kezén hat ujjal született) úgy kezdett hozzá a szinte teljesen elpusztított ország újjáépítéséhez, hogy közben a könnyű prédát sejtő osztrák herceg és a cseh király támadásait is visszaverte.²⁶

A pogány karizma mellé sorolandó egy másik, legalább ilyen fontos szakrális motívum: a keresztény királynak kijáró tekintély. Árpád-házi uralkodóink ezt Szent Istvántól származtatták, aki az egész keresztény világ kimagasló alakjának számított. Ő volt az első király Európában, akit az egyház 1083-ban szentté avatott.²⁷ Istvánt már életében nagy tekintély és szeretet övezte, aminek oka a Szent Ágoston megfogalmazta uralkodói eszmény hiteles megélése volt: *rex iustus, pius et pacificus*. Személyében ráadásul a pogány idoneitás is testet öltött, hiszen a trónért vívott harcban legyőzte unokatestvérét, Koppányt, akinek pusztán életkora miatt (*senioritas*) valamivel erősebb joga volt a trónra. Az Árpád-házi magyar királyok és családtagjaik vallásossága és Róma iránti hűsége közismert volt. Nincs még egy dinasztia máig a történelemben, amely annyi szentet és boldogot adott volna az egyháznak. Példátlan Szent István és fia, Imre herceg esete is: apát és fiát sem előtte, sem utána nem avattak szentté. Az Árpádok tehát részint általában elkötelezett vallásosságuk, részint következetes pápahűségük okán Róma és az egyház széles körű támogatását élvezték.

Az eszmei mozzanatok mellett, amelyek jelentőségét nem lehet a középkorban túlértékelni, meghatározó volt továbbá az a tény, hogy királyaink hatalmas anyagi erővel is rendelkeztek. Megbízható becslések szerint a II. Andráshoz kötődő mértéktelen birtokadományozások előtt a királyi magánbirtokának számított a Kárpát-medence nagy része. Az uralkodót

26 Hóman B., Szekfű Gy. (dátum nélkül) *Magyar történet II.*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 109–142.

27 A magyar egyháztörténet monográfiája megjegyzi továbbá: „Népszerűsége és tisztelete az egész középkoron át páratlan. Vagy ötszáz író emlékezik meg róla a külföldön. Egyedül Nagy Károly tud vele versenyezni vele számbelileg ebben a népszerűségben, de abban István egyedül áll, hogy a félezer megemlékezésben egyetlen bántó szó sincs, csak nagyrabecsülés és tisztelet.” Hermann E. (1973) *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 1), 2.*, javított kiadás, München, Aurora Könyvek, 25.

elvben megillető jövedelmek azonban a kezdetleges természeti gazdálkodás viszonyai közepette alig becsülhetők meg. A király jövedelmeit jórészt természetben élvezte, s a javakat a királyi székhelyre szállítani lehetetlen és értelmetlen is lett volna, mert felélésük hosszú időt igényelt. Ezért – az általános európai gyakorlattal egyezően – a magyar királyok is folyamatosan járták az országot; részint hogy igazságot szolgáltatassanak, részint hogy udvartartásuk 'segítségével' feléljék a megtermelt és elfogyasztható javakat. Az uralkodó ilyenformán politikai és gazdasági hatalmát kénytelen volt megosztani hű embereivel, ispánjaival, akik azonban e korban feudális értelemben nem szerezhettek az ellenőrzésük alatt tartott birtokon hűbért, mivel királyi tisztségviselők voltak csupán, akiket a királyi akarat bármikor elmozdíthatott. A 11. században királyi törvény rendelkezett arról, hogy a szökött rabszolgákat és a bitang jószágokat a megye székhelyére kell szállítani, és az ispán ott vehette ki belőlük a részét.²⁸ Hasonló módon bizonyos nyersterményeket is a megye székhelyén halmozott fel az ispán, s mind ő maga, mind a király ott juthatott hozzá – utóbbi akkor, amikor az országban utazva abba a megyébe érkezett.

Összegezve megállapítható, hogy Árpád-házi királyaink alatt a központi hatalom – egy-egy rövidebb időszakot leszámítva – olyan markáns hatalmi struktúrát hozott létre és tartott működésben, amelyhez fogható csak kevés nyugati országban figyelhető meg. Nem kis nemzeti önérzettel jellemzi ezt a korszakot Hóman Bálint: „Szent István királysága győzelmesen került ki Nyugat és Kelet császáraival megvívott nagy erőmérkőzéséből, s nemsokára maga lép fel nemrégén még a nemzet létét, királya szuverenitását fenyegető világhatalmak védelmezőjeként. III. Béla perdöntő erővel avatkozik császári pártfogoltja érdekében a süllyedő, bomló keleti birodalom ügyeibe. Fia a császári trón elfoglalását is megkísérli. Dédunokája pedig – alig nyolc évtizeddel később – maga segíti hatalomra a magyar királyságot egykor rabláncsal fenyegető nyugati császárok gyenge utódát, a régi császárság romjain majdan új világhatalmat építő Habsburgok őseit.”²⁹ Ennek a centralizált rendszernek azonban akadtak sérülékeny elemei is, és csak idő kérdése volt, mikor szorítják rá a társadalom új erői a hatalmat kézben tartó királyt a decentralizált modell felé való elmozdulásra. A királyi hatalom előbb említett pilléreiből a személyes uralkodói

28 Szent László III. 13. Fejezet a bitang jószág szedőiről.

29 Hóman B., Szekfű Gy. (dátum nélkül) *Magyar történet II.*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi nyomda, 42.

képességek eleve bizonytalanok voltak, a naturálgazdálkodás viszonyai pedig hosszabb távon ugyancsak nem kedveztek a központi hatalom stabilizációjának. Elég volt egy gyengébb kezű uralkodó, hogy a vidék urai vérszemet kapjanak és követelőzve lépjenek fel, a királyt lényegében megszarolva, és újabb meg újabb birtokadományokat csikarjanak ki. A történettudomány eddigi álláspontja szerint ez a király történelmünkben II. András volt, aki ismeretesen egész királyi vármegyéket adományozott el, katasztrofálisan gyengítve ezzel a központi hatalom létalapját. A helyi kiskirályságok kialakulásának veszélye és realitása megvalósult Magyarországon is, és látva az európai, a francia, német és olasz fejlődés trendjét, nem is csodálkozhatunk rajta.

A 13. század elején, II. András alatt gyorsan gyengülő királyi hatalom láttán megjelent azonban egy új politikai és társadalmi erő, a későbbi kis- és középbirtokos nemesség elődjének tekinthető királyi szolgálók (*servientes regis*) széles rétege. Ők a helyi politika porondján igyekeztek megerősödni, hiszen a királyi udvarban megfelelő rangjuk és elegendő vagyonuk híján nem volt helyük. Róluk írja a kiváló jogtörténész, Csizmadia Andor: „A királyi szervienseket a királyi vármegye rohamos szétesése nyomán megjelenő nagyúri önkénnytől való félelem készítette arra, hogy fellépjenek a hatalmaskodások megakadályozására, a régi királyi megyerendszer védelmére, a [királyi] birtokadományozások korlátozására.”³⁰ A királyi hatalom Magyarországon bennük igazi történelmi szövetségesre lelt, és attól függően, hogy ennek milyen mértékben volt tudatában, támogatta is mozgalmukat. Ez is egyik olvasata a magyar Aranybulla kiadásának.

A magyar Aranybullát tehát úgy is tekinthetjük, mint a királyi hatalom és a társadalom vele szövetséges politikai erőinek első, bátortalan és erősen burkolt szerződését. Történelmi távlatból megállapítható, hogy e szövetség biztosította a nemzet fönnmaradását és fejlődését: fönnmaradását azokban a századokban, amelyekben a tatárral (mongollal), törökkel vívott harcban a pusztta túlélés volt a cél, és ebben a küzdelemben a főurak inkább törődtek saját biztonságukkal, vagyonuk védelmével, mint az ország sorsával; fejlődését azokban az újabb századokban, amikor a társadalmi, gazdasági és kulturális felemelkedés volt a cél, de elegendő polgárságunk hozzá nem lévén, az ún. liberális nemesség lett a nemzet vezető ereje.

30 Asztalos L., Csizmadia A., Kovács K. (1978) *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó, 76.

Az ország egységéért és fejlődéséért felelős királyi hatalom³¹ tehát biztos támaszra lelt már a 13. században, a politikai szövetséget azonban szilárd jogi alapokra kellett helyezni. Ennek legalkalmasabb formája az olyan ünnepélyes oklevél volt, amely határozottan kijelenti, hogy kiváltságokkal ruházza fel a kedvezményezetteket, és ráadásul még szankciót is fűz hozzá. Ez utóbbi, a híres ellenállási záradék legfőbb feladata pusztán a királyi ígéretetek komolyságának biztosítása volt, hiszen azt a 13. század elején senki nem gondolhatta Magyarországon józanul, hogy egy királlyal szemben nyíltan és erőszakkal, jogait hangoztatva, fel merjen lépni. Jellemző adat, hogy az Aranybulla első, 1231. évi megújításából az ellenállási záradékot kivették (bár később majd újra felbukkan), és az egyház intézményét állították e garanciális pozícióba. Az Aranybulla tehát a magyar alkotmányfejlődésnek az a dokumentuma, amely a többpólusú politikai rendszer kialakulásához vezető út első mérföldkövének nevezhető.

3. Bíraskodás és jogalkotás kapcsolata az aranybullákban

Azok az európai dokumentumok, amelyeket tág értelemben 'aranybullák' néven említünk, nagyon sok történelmi improvizációt tartalmaztak; olyan rendelkezéseket, amelyeket a mai olvasó olykor alig ért, és jelentőségük a maguk idejében is valószínűleg csak szűk személyi és tárgyi körre korlátozódott. A legfontosabb alkotmányos kérdések közé tartoztak azonban mindenhol a bíraskodással kapcsolatos rendelkezések, hiszen a középkorban az uralkodó számított az igazságszolgáltatás első emberének, feladatai között ezt kiemelt társadalmi figyelem övezte.

A középkori európai jogtörténet egyik szilárd eleme, hogy az uralkodói bíraskodás és jogalkotás kéz a kézben halad. Ez nem is lehetett másként, hiszen az uralkodó a törvényeknek és a jogszolgáltatásnak (*iurisdictio*) is végső és legfőbb kútfeje. Az viszont már korántsem példa nélküli, hogy a király a törvényalkotásba nem vonja be a rajta kívül álló politikai erőket: elég, ha a francia fejlődésre utalok, ahol az általános rendi gyűlésnek (*États généraux*) sohasem sikerült e közjogi kompetenciát megszereznie.³²

31 László B. (2017) Királyi jog az Aranybullákban. *Jura*, 2017/1. 284–292.

32 Vö. Bónis Gy., Sarlós M. (1957) *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.

A középkori német hűbéri jogban nemcsak a király legfőbb bíraskodási joga és feladata volt magától értetődő, hanem – miként a magyar Aranybullában olvassuk – az őt helyettesítő fórum is megjelent. A német királyt a birodalmi helynök (*Reichsvikar*) vagy a kormányzó (*Reichsverweser*) helyettesítette, amely tisztségeket hosszú időn át az egyik választófejedelem, a rajnai palotagróf töltötte be. Neki saját jogon működő bírói fóruma is kialakult (*Reichsvikariatsgericht*), amely még a király fölött is ítéltetett. „A választófejedelmeknek a király fölötti, akár elmozdításával is járható ítélkezési jogát a rajnai palotagróf fórumán az Aranybulla is megerősítette (1356). Mindez a birodalmi rendiség velejárója volt.”³³

A magyar Aranybullának mindjárt az első rendelkezése a bíraskodással, méghozzá a rendszeres királyi bíraskodással kapcsolatos ígéretet rögzít: „Évente Szent István király ünnepén Fehérvárott tartozzunk ünnepelni, hacsak sürgős dolog nem jön közbe, vagy betegség nem akadályoz meg ebben. Ha jelen nem is lehetnénk, akkor a nádor kétségtelenül ott lesz helyettünk, hogy helyünkön a peres ügyeket meghallgassa, és hogy a szerviensek is valamennyien, akik akarnak, szabadon oda gyűljenek.” Az idézett szöveghely legfontosabb alkotmányos tanulsága, hogy először rögzíti a személyes, intézményesített királyi bíraskodás tényét, helyét és idejét. Mindhárom attribútum lényeges.

A személyesség alapvető elvárás volt a középkori társadalom rendjében, de az életszerű helyzetekre való felkészülés szempontja is megjelenik a helyettesítés szabályozásában. A magyar alkotmánytörténetben a nádor volt a középkortól egészen a 19. századig a királyt helyettesítő első udvari főméltóság, aki az uralkodó helyett a legtöbb alkotmányos funkcióban, így a törvénykezés (bíraskodás) és a törvényalkotás folyamatában is jogszerűen eljárhatott. A jogszolgáltatás és a jogalkotás az uralkodó személyében két, egymást feltételező alkotmányos funkciót jelentett, bár bizonyos, hogy a bírói tevékenység volt domináns. Figyelmet érdemlő mozzanat, hogy egyházi ünnep, a magyar vallásosságban központi helyet elfoglaló Szent Szűz mennybevitelének fehérvári megünnepléséből eredt a király országos jellegű bírósági jelenlétének (*praesentia regia*) kiemelkedő alkalmá, az ún. törvényt nap. Az alkalomhoz való kapcsolásnak az volt a praktikus oka, hogy az országot járó királyi udvart a jogkeresők legalább egyszer az évben állandó helyen találhassák meg: ezekből a

törvényt napokból vezeti le jogtörténetírásunk az országgyűlés intézményét is.³⁴ A gyakorlati szempont mellett fel kell figyelnünk az ünnephez, méghozzá egyházi ünnephez való kapcsoltságra: a jogszolgáltatás hitelét, fontosságát és méltóságát ennél jobban nem is lehetne kidomborítani. A középkori felfogás a királyban az isteni és emberi igazság legfőbb védelmezőjét és garanciáját látta: az igazság ugyan végső soron isteni titok, de erre a keresztények joggal formálnak igényt, s amelyet ennél fogva a király köteles is személye által képviselni. Az egyházi ünnep és a törvényt napok tehát nem pusztán egybeestek, hanem egymást szervesen kiegészítették. A régi magyar jogi nyelvezetben a 'törvény' szavunk volt használatban nemcsak a jogalkotás (*legislatio*), hanem – még sokkal sűrűbben – a bírászkodás, jogalkalmazás (*iurisdictio*) különböző intézményeinek megragadására is. Elég néhány példa ennek illusztrálására: a 'törvényt látó napok' a bírászkodás idejét, a 'törvénykezés' magát a bírászkodást jelentette.

Érdemes röviden szólni egy kevésbé szembeötlő motívumról is. Az európai államfejlődés egyik sajátossága, hogy ahol az uralkodónak nem sikerült tartósan központi székhelyet, fővárost alapítania, ott magát a központi hatalmat sem sikerült tartósan megszilárdítani: elég, ha példaként az olasz vagy a német történelmet említem. A 13. század közepéig a Magyarországon is általánosan érvényes naturálgazdálkodás feltételei nem kedveztek a stabil állami székhely kialakulásának. Amiként a korai feudális Európa más fontos hatalmi centrumai, úgy nálunk Székesfehérvár is csak a király egyik székhelye volt, amelyet augusztus második felében rendszeresen felkeresett. Az ország másik, sőt valamivel ősibb központja Esztergom volt, ez azonban igen korán az ország egyházának központjává lett, a királyi hatalom pedig feltehetően bizonyos távolságot akart tartani. Ennek nem mondott ellent az, hogy már Szent István hatalmas és gazdag bazilikát építtetett itt, amely a király kápolnájának számított: „A királyi kápolna (*capella regis, capella regia*) a középkori uralkodók egyházi udvara. Három elemet: a királyi ereklyekincset, a királyi oratóriumot (palotakápolna) és az udvari papságot foglalja magában.”³⁵

Magától értetődik, hogy a magyar királyok itt őriztették az ország legbecsesebb kincsét, a Szent Koronát is, amelyet a koronázási jelvényekkel

34 Mezey B., Gosztonyi G. (2020) *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 149.

35 Kumorowicz L. B. (1963) A budai várkápolna és a Szent Zsigmond-prépostság történetéhez. In: Gerevich L., Tarjánys S. (szerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából XV.*, Budapest, a Budapesti Történeti Múzeum Kiadványa – Akadémiai Kiadó, 109–151.

együtt az uralkodó sajátjának tekintettek.³⁶ Ugyanígy nyugodtak a francia koronázási ékszerek a Capetingek 'családi' kolostorában, St. Denis-ben, az angoloké a Westminster apátságban, a német birodalmi jelvények II. Konrád óta a Száli dinasztia saját egyházaiban (Limburg kolostorában, majd a speyeri dómban), a cseh királyi jelvények pedig a prágai Szent Vitus-székesegyház Szent Vencel-kápolnájában. Székesfehérvár volt a magyar királyok szakrális fővárosa, hiszen ezzel tette első szent királyunk sírja. Félreismerhetetlen európai párhuzamok állnak előttünk: Rómát Szent Péter és Pál apostolfejedelmek, Párizst Chlodvig, Aachent Nagy Károly sírja tette vallási tiszteletnek örvendő székhellyé. Valószínűleg a királyi trón is Székesfehérvárott állott, és bár az esztergomi érsek volt a magyar (katolikus) egyház prímása, a koronázásra neki is Székesfehérvárra kellett utaznia, és ott, a királyi kápolnában celebrálnia a szertartást. Amikor tehát a magyar Aranybulla Fehérvárt jelöli meg a királyi bíraskodás színhelyéül, egyházi-vallási szokásokat, hagyományokat és szempontokat emelt alkotmányos jelentőségre.

Miként sokfelé Európában, hazánkban is az imént említett 'törvénylátó napok' vezettek az országgyűlés kialakulásához: „Az országgyűlés alighanem a székesfehérvári törvénynapokból fejlődött ki, amint más törvénykező gyűlésekből is szabályalkotó gyűlések szoktak kialakulni.”³⁷ A társadalom politikai fejlődésének volt alkotmányos kifejeződése az európai történelemben a rendek érdekképviselését megjelenítő gyűlések kiformalódása. A 13. század derekán persze még szó sincs a király és a rendek közös törvényhozásáról, de ez a gondolat itt született meg. Ez a gondolat pedig nem más, mint annak felismerése és alkotmányos elfogadása, hogy a király egymaga nem (a főurakkal együtt sem) testesíti meg hiánytalanul az országot, hanem be kell vonnia – Kossuth Lajos sokkal későbbi keletű kifejezésével élve – az alkotmány 'sáncai mögé' a társadalom katonáskodó, szabad jogállású, birtokos tagjait is. Fontos tényező, hogy a középkori szemlélet a társadalom kiváltságos rétegéhez tartozást elsősorban a katonáskodó életmódhoz kapcsolta – nem említve most az egyházat, amely teljesen más jogcímen követelt, kapott és élvezett kiváltságokat. A gazdasági teljesítményt (kézművesség, kereskedelem, mezőgazdaság) századokon át nem tekintette olyan 'érdemnek', amelyre alapozással szóba jöhetett

36 Vö. Tóth E. (2018) *A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 9–13.

37 Eckhart, 1946, 109.

volna a parasztság vagy polgárság politikai egyenjogúsítása: erre Magyarországon a 19. századig várni kellett. Nálunk a birtokosok (~ nemesek) a középkorban az országgyűlés meghívottjai közé tartoztak, és a szinte egyenes vonalú fejlődés eredményeként rögzítette Werbőczy István híres jogkönyvében (*Tripartitum*) az egységes nemesi szabadság, azaz jogállás (*una et eadem libertas*) tényét. A király és a jogilag egységes nemesség komplementer alkotmányjogi kapcsolatát elegáns jogelvben fogalmazta meg: királlyá csak a nemesség, nemessé csak a király tehet: „*Neque enim princeps, nisi per nobiles eligitur, neque nobilis, nisi per principem creatur.*”³⁸

A magyar országgyűlés fejlődésének kezdetéről még annyit, hogy már az Aranybulla 1231. évi, megújított kiadásában a király az összegyűlő nemeseknek a nádorral szemben ellenőrző jogot adott, az 1267. évi *decretum* pedig megyénként 2-3 nemes megjelenését tartotta szükségesnek, vagyis az ország összes nemeseinek képviselőjét. E törvény kiadását a nemesek gyűlése előzte meg, amely után kéréseket fogalmaztak meg a királyhoz, aki báróival tanácskozáva hajlott is azok teljesítésére, így ezt tekinthetjük az első országgyűlésnek. Fontos rámutatni arra a körülményre, hogy miként az Aranybullában említett törvénylátó napok sem a bárók kedvéért jöttek létre (hiszen ők folyvást ott voltak vagy ott lehettek a király környezetében), az ebből kifejlődött országgyűlésen sem voltak jelen az ország nagyurai (*veri barones*). A nemességnek a törvényhozásban való részvétele felülről kapott engedményből származott, mint az az ország 1298. évi országgyűlésén hozott *decretum* rendelkezéséből is kitetszik, amelyen a nemesség a király és az ország bárói beleegyezéséből kapott felhatalmazást az összejövételre (*accepta auctoritate ex consensu domini regis et baronum totius regni*), határozatait pedig a király mellett a bárók is jóváhagyták s megpecsételték. A bárók és az országos nemesek ekkor sem tárgyaltak együtt: a bárók a királyi tanácsban foglaltak helyet, később pedig (1608-tól) önálló országgyűlési kúriát alkottak.

A fehérvári törvénylátó napokból kifejlődött magyar országgyűlés a magyar alkotmányfejlődés markáns és európai színvonalú intézménye. A némileg homályos és bizonytalan kezdetektől indulva mind világosabban rajzolódik ki annak a jogintézménynek a képe, amelyben a központi hatalom nem annyira vetélytársat látott (miként ezt a francia történelem példázza), hanem inkább partnert, amely részint a királyi hatalom

38 *Tripartitum, Pars I, Titulus 3, Nemességünk eredetéről és arról, hogy az uralkodást miképp ruházták át fejedelmünkre, § 7.*

érvényesülésének fontos terepe és záloga, részint annak a politikai felismerésnek a bizonyítéka, hogy a többelemű politikai rendszer nem gyengíti, hanem éppen ellenkezőleg: segíti az ellentétes politikai erők és érdekek közötti egyensúlyozást. Ilyen útra önként csak olyan királyi hatalom léphetett, amely tudatában volt önnön erejének. A magyar középkor királyai, kivált az Árpádok, ilyen uralkodók voltak: helyesen mérték fel, hogy hosszabb távon sokkal több politikai előny származik abból, ha a hatalom rendszerét többpólusúvá teszik, mintha görcsösen ragaszkodnak a személyes királyság³⁹ modelljéhez.

4. Szabadságok, szabadságjogok

Némileg történetietlen szóhasználattal szabadságjogoknak nevezhetnők azokat a kiemelkedően fontos rendelkezéseket, amelyeket a kiváltságot egyéneknek adtak, rendszerint pereskedésekkel kapcsolatos szabadságjogokat. Ezek természetesen sehol nem az általános állampolgári, vagy pláne nem az emberi jogok alanyai szintjén fogalmazódtak meg, hanem mindig megmondták a kiváltságlevelek, hogy mely személyi kör számíthat a pontosan körülírt jogokra.

A magyar Aranybullában a király személyes bíraskodásra vonatkozó kötelmét folytatja az a nagyon fontos perbeli kiváltság (II. cikkely), amelyben a király ígéretet tesz arra, hogy „sem mi, sem utódaink szervienst el ne fogjanak, vagy romlását ne okozzák valamelyik hatalmas úr kedvéért, csak akkor, ha előzőleg perbe idézték és bírói eljárás során elítélték”. A személyes szabadság védelmének első megfogalmazása ez jogtörténeti dokumentumainkban. Nem szabad ugyan figyelmen kívül hagynunk, hogy e jog kedvezményezettjei csak a király szolgálói (*servientes regis*), de nagyfokú történetietlenség lenne ennél többet várni Magyarországon a 13. században. Ahogy fentebb már utaltam rá, éppen ez volt az a társadalmi erő, a gyorsan formálódó kis- és középbirtokos nemesség, amelynek jelentősége dinamikusan fokozódik a következő századokban, és ez az a társadalmi minőség, amely századokon át a magyar politikai identitás legfontosabb hordozója.

39 Különösen a régebbi magyar történeti irodalom kedvelt kifejezése volt az Árpádok uralmának megnevezésére, utalva ezzel arra, hogy ők mintegy megszemélyesítették az állam uralmi rendszerét. Vö. Bónis, 1947, 63–92. II. fejezet, *A személyes királyság kora*.

Az Aranybulla második rendelkezése szoros jogi értelemben egy büntető-perjogi alapelv korabeli megfogalmazása: lényegében a törvényes bírói úthoz való jogról van szó benne. Modern viszonyainkban az alanyi kör az állampolgárok teljessége, míg a 13. században egy viszonylag jól definiált, lényegesen szűkebb társadalmi csoport. Ma sincs másként: csak törvényes úton lefolytatott perben lehet kimondani egy ember bűnösségét. Az Aranybulla világosan utalt arra is, kiktől kellett a *serviensek*nek tartaniuk: nem a királytól, hanem a nagyuraktól, velük szemben fordultak a királyhoz.

Az Aranybullában rögzített szabadságjog, a bírói úthoz való jog, töretlenül megmaradt az egész középkoron át a nemesi társadalomban. A középkori magyar nemesi jogállás tartalmi elemeit a *Tripartitum* tartalmazta, közelebbről a híres *primae nonus* (Pars I, Titulus 9.). Első helyen szerepel itt, hogy nemest perbe csak idézni lehet, letartóztatni nem – hacsak nem nyilvános gonosztevőről (*publicus malefactor*) van szó: az illető ugyanis bárki a tettenérés alkalmával (de csak ekkor!) elfoghatja. Ez az egyértelműen az Aranybullára visszavezethető szabadságjog évszázadokon át nemesi előjog maradt; csak 1861-ben, az Országbírói Értekezlet alkotta Ideiglenes Törvénykezési Szabályok terjesztette ki az alanyi kört minden országlakosra. Véglegesen a polgári társadalom alapelveinek megfelelő szabályozást az 1896. évi XXXIII. tc., a bünvádi perrendtartás adott; ekkorra a nemesi cím alkotmányjogi jelentősége már igen csekélylyé vált, így például semmiféle bűncselekmény elkövetése nem járt a nemesi cím elvesztésével, sőt még a nemesség elnyerésére való képesség elvesztését sem vonta maga után (1878. évi V. tc. 55. §).

E kiváltság középkori értelmezéséhez még azt a lényeges megjegyzést kell fűzni, hogy az Aranybulla megfogalmazása nem csupán a szoros értelemben vett büntetőjogi védelmet ígérte, hanem szembefordult mindazokkal, akik a szerviensek romlására törnek (*destruant*), tehát a magánjogias sérelmek is idevonhatók. Ez persze nem is meglepő, hiszen tudnivaló, hogy a középkorban Európában, benne Magyarországon is, a per eljárásjogi szempontból egységes volt; nem volt különbség a per szerkezetében annak anyagi jog tartalmát illetően, vagyis hogy vagyoni tartalom vagy büntett volt-e a jogvita tárgya.⁴⁰

40 A középkori perről vö. Rüping, H. (1991) Grundriß der Strafrechtsgeschichte, 2. Auflage, München, Verlag C. H. Beck, 7, 16–23, 32, 39–41, 46–48., Rüping, H., Jeroschek, G. (2011) Grundriß der Strafrechtsgeschichte, 6., völlig überarbeitete Auflage, München, Verlag C. H. Beck, 29–37, 44–46.

A törvénykezésben alapkérdés az is, ki lehet a bíró. Az Aranybulla a királyi vármegyék előjáróinak jogkörét szűken vonta meg: „A megyésispánok a szerviensek birtokain csak a pénzél és a tizeddel kapcsolatos ügyben ítélkezzenek. A megyei udvarispánok csak várak népe felett ítélkezzenek.” A bírászkodás joga az egész középkoron át (de még az újkorban is) társadalmi-hatalmi funkcióhoz kapcsolódott elsősorban, a tanult jogászság általában csak szekundáns lehetett, bár a bonyolult jogi ügyekben nélkülözhetetlennek bizonyult.⁴¹ Az Aranybulla kiadásának idejében a megyésispánok a király legfőbb vidéki tisztviselői, nagyhatalmú urak voltak. A *serviensek* nem az ő bírói joghatóságuk alá kívántak tartozni, hanem hangsúlyozni kívánták a közvetlen királyi megítélés igényét. Ez a forráshely is szemléletes példája annak a társadalomtörténeti jelenségnek, hogy nálunk a láncolatos hűbériség nyugati minta szerint nem alakult ki, hanem inkább az angolhoz hasonlítható centralizált modell formálódott ki. A szerviensek e képlet szerint kizárólag a királyhoz való közvetlen kapcsolódásban érezhették törekvéseiket biztonságban. A megyésispánok tehát az Aranybulla szerint a szerviensek személye és birtoka felett nem ítéltettek; a királyt szolgáló, szabad birtokosok fölött az Aranybulla nem adott az ispánoknak hatalmat.

A király személyes bírászkodása alá tartozást célzó törekvés még egy nyomatékot kapott, igaz, nem lényegtelen hangsúlyeltolódással. Az Aranybulla első rendelkezése említi már, hogy a király helyettese a nádor, aki őt általánosan, így a bírászkodásban is helyettesítheti. Ha azonban az ítélet fej- és jószágvesztésre (*sententia capitalis*) szólt, a per a király tudta nélkül nem zárható le – amennyiben az alperes nemes (*nobilis*). Az Aranybulla szövege világosan különbséget tesz szóhasználatában a király szolgálói (*servientes regis*) és a nagyurak (*nobiles, iobagiones*) között. Utóbbiak megnevezése később más társadalmi osztályokat illetett: *nobiles* lesznek általában a nemesek, méghozzá szorosabb értelemben a kis- és középbirtokosok, a jobbágy kifejezést pedig a társadalom gazdaságilag és főleg jogilag kiszolgáltatott paraszti rétegére alkalmazták. A nádori bírászkodással kapcsolatos fenti kiváltságot tehát szövegszerűen nem a

41 A középkori egyházi bírászkodásra nézve vö. Balogh, E. (2018) Die Rolle der iurisperitorem in der mittelalterlichen ungarischen kirchlichen Gerichtsbarkeit, mit Hinblick auf die bayerische Entwicklung. In: Elmar Güthoff, E., Selge, K.-H. (Hg.): *De Processibus Matrimonialibus. Fachzeitschrift zu Fragen des kanonischen Ehe- und Prozeßrechtes*, Band 25/26, Frankfurt/Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, Peter Lang, 19, 9–20.

szerviensek kapták, hanem a nagyurak. A jogtörténeti fejlődés azonban olyan irányba haladt, hogy a középkori jogrendet leíró *Tripartitum* már jogilag egységes nemességről ír, s annak az egész rendi koron át töretlenül érvényesülő bírói jogosultsága volt az, hogy pereiben fellebbezhetett a királyi kúriába, és éppen a fej- és jószágvesztéssel fenyegetett ügyeket csakis ott lehetett jogerősen eldönteni. Megállapítható tehát, hogy az elnevezéssel (*nobilis*) az Aranybullában megjelenő perjogi és számtalan magánjogi tartalmú kiváltság⁴² is átszármazott egy valamivel alacsonyabb, közjogilag egységesült társadalmi kategóriára, a teljes nemességre.

A középkor gyakran zavaros peres eljárásaiban gyakori volt az egyes bírói fórumok közötti vetélkedés. Mivel a bíróságok joghatóságát szabályozó törvény természetesen nem volt, a nagyobb hatalmú bírói fórum bármikor magához vonhatta a pert. Főleg az egyházi bíróságok és a világi fórumok között volt megfigyelhető ez a vetélkedés, melynek tárgyai rendszerint a királyi birtokjogokat érintő ügyek voltak. Meg kell állapítani, hogy a királyi udvar bíróságai által kiküldött, ún. átterelő parancsnak (*mandatum transmissionale*) a szentszékek rendre engedelmeskedtek.⁴³

A bírói ítélet jogerejéhez a király a maga tekintélyét is odaállította, nyilván azért, mert igény volt rá: „Ha valakit bírói eljárás során elítéltek, akkor őt senki a hatalmasok közül meg ne védhesse.” E rendelkezés célja jobban megérthető, ha tudjuk, hogy a középkori vádelvű perben (*accusatio*) hozott bírói ítélet végrehajtásának intézményesített formája úgy, mint a modern korban, még nem volt kiépülve. Leginkább a pernyertes joga és érdeke volt, hogy gondoskodjon az ítélet végrehajtásáról, amihez a bírói ítélet birtokában jogcíme már volt, de ereje és lehetősége nem biztos. Különösen akkor fordulhatott a helyzet kimenetele kétséggé, ha az elítéltet valaki védelmébe vette. A rendszerint nádori közgyűlésen (*congregatio generalis*) hozott levelesítés (*proscriptio*)⁴⁴ eseteitől eltekintve ezt, főleg a nagyurak, különösebb kockázat nélkül megtehették. Velük szemben csak a király tekintélyére és parancsára lehetett hivatkozni – ezt a jogsegélyt ígérte az Aranybulla idézett rendelkezése.

42 Homoki-Nagy, 1999, 79–87.

43 Bónis, Gy. (1963) *Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526*. ZRG 80 Kan. Abt. 49, 174–235.

44 A nádori vándorbíráskodás során azok ellen a gonosztevők hírében álló személyek ellen, távollétükben hozott ítélet, amely szerint ők bárhol büntetlenül elfoghatók, sőt megölhetők, támogatóik pedig szintén büntetés alá esnek. Béli G. (2006) Bírói közgyűlések Magyarországon 1273 és 1301 között. In: Mezey B., Révész T. M. (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Gondolat Kiadó, 97–116.

A szabályos bírói eljárás jogához való ragaszkodás fellelhető a magyar Aranybullával oly gyakran összefüggésbe hozott angol Magna Carta Libertatum (1215) rendelkezései között is (39), ahol a kedvezményezett társadalmi bázis jóval szélesebb, tekintve, hogy ott minden szabad embert megilletett ez a jog. Azt mondhatjuk, hogy a paraszti réteg ott is kívül rekedt az alkotmányos alanyi körön, és a társadalom privilegizált katonai-papi-polgári elemeit védelmezte a rendelkezés. Az angol társadalom haladottabb szerkezetét tükrözi az a megállapítás, amely szerint a nagybárok azzal a kiváltsággal is bírtak, hogy fölöttük csak a királyi udvar tanácsa bíraskodhatott (*nisi per legale iudicium parium suorum*). Nemcsak a szigetországi, de évszázadokkal később az angol jogfejlődésre tudatosan és határozottan támaszkodó USA alkotmánya (5–8. *amendment*) is nagy hangsúllyal rögzítette a *due process of law* tételét: csak törvényes vád alapján indítható bárki ellen büntetőeljárás.

5. Az ellenállási záradékok

Minden jogi dokumentum annyit ér, amennyire konfliktushelyzetekben érvényt lehet neki szerezni: ennek célját pedig a szankció szolgálja. Ha nincs szankció, az *lex imperfecta*, mely alkalmasint erkölcsi kötőerővel bírhat, s ekként hatékonysága nem is lebecsülendő, de a jog sajátjaként számon tartott kikényszeríthetőség hiányzik. Mivel az aranybullák Európa középkori századaiban keletkeztek, amikor a hűbériségnek már teljes jogi arzenálja készen állt, sőt a bontakozó rendiség is az ajtóban 'toporgott', természetesen tekinthetjük, hogy az uralkodók által kiadott kiváltságlevelek tartalmaztak általában valamilyen garanciális záradékot. Nagy különbségek mutatkoztak azonban abban, hogy ezek a szankciós rendelkezések milyen tartalommal és milyen részletességgel íródtak. Bármi került is e cikkekbe, az oklevelek igazi súlyát az adta meg, hogy a további gyakorlatban miként érvényesültek a kiváltságok, s főként a szankciós záradékok.

Az ellenállási jog szabályozásának legismertebb példája az angol Magna Carta nevezetes 61. cikkelyében olvasható. A béke és szabadságjogok biztosítása végett (*forma securitatis ad observandum pacem et libertates*) a bárók egy 25 fős tanácsot választhattak, amely önmaga létszámát kooptálás által ki is egészíthette. Saját kebeléből továbbá egy 4 fős szűkebb bizottságot alakíthatott, amely mintegy közvetített a király és a magukat sértve érzők között. A benyújtott panasz elbírálására a királynak 40 napja

volt, minekutána a tanács az ország közösségével (*communa regni*) a királyi jószágokra rátehetette kezét, sőt egyéb módon is szankciókat alkalmazhattak. Az magától értetődött, hogy az uralkodócsalád tagjainak személyes épségét nem érhetette bántódás. „Ez az 'ellenállási jog' inkább a hűbérjogi *diffidentia* szervezett formája, azaz a vazallitás fölmondása volt” – állapítja meg Ruszoly József.⁴⁵

A különböző európai dokumentumokban tartalmilag idesorolható rendelkezések között nagy különbségek is voltak, de hasonlóságok, sőt egymásra gyakorolt hatás is felfedezhető. A magyar kiváltságlevélre jelentős hatással lehetett az analóg aragóniai dokumentum. Ezzel kapcsolatban jegyzi meg Hóman Bálint: „Az 1222. évi tavaszi mozgalom irányítói Aragóniai Konstancia férjének, Imre királynak hívei voltak, s a királyné kíséretében Magyarországra jött és itt megtelepedett spanyol urak révén ismerkedtek meg az aragón királyság alkotmányjogi intézményeivel, aminek a *cortez* részvétele az – Aranybulla nádorának egyetemes bírói hatáskörével rendelkező – *justizza* megválasztásában, a *justizza* ellenőrző közjogi hatásköre és a *ius resistendi*, a nemesség ellenállási joga voltak.”⁴⁶

A magyar Aranybulla ellenállási záradékával kapcsolatban a legelső megállapítás az, hogy meglehetősen lakonikus a megfogalmazás. A bulla nem szól arról, hogy a király milyen módon sértheti meg ígéreteit; csak aktív vagy passzív módon is, ki jogosult a jogsértést megállapítani, milyen módon kell a királyt figyelmeztetni, s főleg: milyen eszközöket lehet törvényesen igénybe venni az ellenállási jog gyakorlása során. Mit jelentsen közelebbről az ellenállás magános vagy kollektív gyakorolhatósága? Megannyi válaszra váró kérdés, a válaszok pedig bizonytalanok.

Mindenekelőtt látnivaló, hogy az Aranybulla nem akárkinek, hanem csak az ország előkelőinek adta meg az ellenállás kiváltságos – és nem veszélytelen – jogát. Ők pedig az ország püspökei, a jobbágy- és nemesurak, a társadalom és a politikai elit legfelső rétege. A királyi szerviensek, akikről az Aranybulla számos rendelkezése szól, nem részesültek az ellenállás jogában; ők majd csak akkortól formálhattak erre igényt, amikor a nemes (*nobilis*) megjelölés általánosan érvényesült rájuk.

Az ellenállás jogának a király részéről történő elismerése súlyos önkorlátozás volt, s fölöttébb valószínű – a többi hasonló külföldi, analóg példák mintájára –, hogy csupán az aktuális nyomás hatására került az 1222. évi

45 Ruszoly, 2011, 365.

46 Magyar történet II., 84–85.

Aranybullába, és az 1231. évi megerősítésből már kimaradt; ott a kiközösítés (*excommunicatio*) egyházi szankciójával helyettesítették. A jogilag gyorsan egységesülő magyar nemesség azonban jól látta, hogy II. András olyan fegyvert adott a kezükbe, amelyet nagy hiba volna elejteni, ezért súlyt helyeztek arra, hogy az ellenállási jogot a következőkben újra és újra elfogadtatták az uralkodóval. Valószínűleg a magyar királyi hatalom ereje és szilárd tekintélye adott alapot és önbizalmat ahhoz, hogy királyaink látható ellenkezés nélkül elfogadták ezt az igényt az egész középkoron át. Az ellenállási jog említett, kurta megfogalmazása ui. az értelmezés lehetőségét a királynak tartotta fenn, így az ellenállás tényleges gyakorlása az elvi fölhatalmazás birtokában is fölöttébb kockázatos vállalkozásnak bizonyult. Egészen más lett volna a helyzet, ha az angol szabadságleveléhez (*Magna Carta Libertatum*) hasonló, részletes és szabatos szabályozást fogalmaznak meg, erre azonban még kísérlet sem történt, s nemcsak azért, mert Magyarországon úgyszólván teljesen hiányzott a hűbéri jog részletesen kidolgozott rendszere. Mindebből az a következtetés adódik, hogy a királyi hatalommal való nyílt szembehelyezkedésre csakis extrém, tökéletesen egyértelmű helyzetben, és kizárólag az ország előkelőinek volt tanácsos vállalkozni.

Az is fontos kérdésként vetődik fel, hogy az ellenállási jog gyakorlása mire terjedhetett ki. A király személye nyilvánvalóan szent és sérthetetlen volt az ősi felfogás szerint: kezét lehetett-e emelni koronás főre? Fizikai kényszer alkalmazható volt-e vele szemben? Az Aranybulla szövegének egyszerű olvasata talán megenged egy ilyen értelmezést, de helyesebbnek tűnik az a megközelítés, hogy az ellenállás jogát inkább a sérelmes intézkedések végrehajtoival szemben lehetett volna alkalmazni. Az érvényesen megkoronázott magyar király iránti tisztelet olyan íratlan parancs volt nálunk, amely alól egész történelmünkben talán csak két komolyabb kivétel említhető: Záh Felicián merényletkísérlete a királyi család ellen (1330. április 17.),⁴⁷ valamint Zsigmond király esete: bárói fél éven át (1401. április 28-tól október 29-ig) tartották Siklós várában fogságban.

47 A merénylet idején már idős nagyúr a krónikák szerint karddal rontott az ebédhez készülődő uralkodói családra, és sikerült a királynét (Lokietek Erzsébet) kezén megsebesítenie. A király, Károly Róbert (1308–1342) később szörnyű bosszút állt a támadásért: a fennmaradt országbírói ítéletlevélben foglalt szankció Felicián fiát és egyik leányát lefejeztette, unokáit a rodoszi johanniták kezére adta, másik leányát, Klárát elrettentésképpen megcsonkítva hurcoltatta végig az országon, a nemzetséget pedig harmadízíglén kiirtani rendelte. Vö. Almási T. (2000) Záh Felicián ítéletlevele. *Actas*, 2000/1–2. 191–197.

Az ellenállást az Aranybulla szerint a feljogosítottak valamennyien (*universi*) és egyenként (*singuli*) is gyakorolhatták. Az *universi et singuli* formulaszerű említése erőteljes kánonjogi hatást valószínűsít. Már a leány-negyedről szóló rendelkezés is világosan mutatta Gratianus munkájának hatását;⁴⁸ itt külön ki kell emelni, hogy a végrendekezési jog erőltetése a magyar jogtörténeti fejlődés egyértelmű tanúsága szerint szöges ellentétben állt az ősiség (*aviticitas*)⁴⁹ rendszerével, és el is bukott a vele folytatott küzdelemben. A 13. században azonban az egyház hatalma tetőpontján állott, megkerülhetetlen tekintély, az 1215. évi lateráni zsinattal lendületet vesz az a pápai törekvés, hogy Európa-szerte a kánoni jog elveivel és intézményeivel itassa át a nemzeti jogforrásokat is. Az *universi et singuli* fordulatot az egyházjog művelői, köztük Gratianus is a juszteniánuszi római jogból (C. 5,59,5) merítették; a jogi személy és a természetes személy közti különbség kifejezésére, a jogkövetkezmények megkülönböztetésére alkalmazták. Fontos kérdés volt e körben annak eldöntése, hogy mi tekinthető *universitas*nak, mert az egyházjogászok álláspontja szerint a testület önálló jogi személynek kell tekinteni, amelyet képviselő is helyettesíthet (X,1,29 prol.), de a jogosítvány egyébként a testületet illeti meg, nem a tagokat. E jogi kérdés gyakorlati súlyát mutatja az a korabeli polémia, hogy a bíborosokat a *ius universitatis* vagy a *ius singularitatis* illeti-e meg. A neves egyházjogász, Hostiensis határozottan úgy foglalt állást, hogy a kardinálisokat a pápaválasztás és a pápai istentiszteleten való részvétel „*ex iure congregationis, non singularitatis*” illeti meg.⁵⁰ Megállapítható tehát, hogy a közösségeket megillető jogosítványok elfogadása az egyház szemléletének is szerves részét alkotta.

A kollektív joggyakorlásnak azonban természetszerű feltétele volt a személyi kör pontos meghatározása. Ennek a feltételnek a magyar Aranybulla csak programszerűen tett eleget, amikor az ellenállásra jogosultakat

48 C. 5,59,5, in: Friedberg, A. (1955) (inst-ruxit): *Corpus Iuris Canonici*. Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt.

49 Az ősiség a magyar nemesi birtokjog legfontosabb intézménye: lényegében a nemesi családok vér- és jogközösségét, birtokaikon fennálló kölcsönös öröklési jogát jelentette, vagyis szemben a római kánoni jog individuális jogszemléletével, a családi közös birtoklás eszméjének talaján állott. Az 1848. évi XV. tc. törölte el. Vö. Ősiség (szócikk). In: Pomogyi L. (2008) *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár*. Budapest, Mérték Kiadó, 915–916.; „*Aviticitas: ius hereditarium bonorum ab avis acceptorum*” (szócikk). In: Bartal, A. (1901) (condidit): *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Lipsiae–Budapestini, sumptibus Societatis Frankliniae, 62.

50 Bónis (2016) Henricus de Segusio (Hostiensis) középkori glosszátor műveinek jogtörténeti jelentősége és azok magyarországi használata. *Jura*, 2016/1. 25–30.

a püspökökben, jobbágysokban és nemeseiben, tehát általában a nagyurakban jelöli meg. A magyar fejlődés sajátossága, hogy a kezdeti, aránylag szűk személyi kör idővel hatalmasan kitágult, ezzel együtt azonban jogilag pontosabbá is vált: a jogilag egységes nemesség, az *universitas nobilium* kialakulásával a személyi oldal jól definiált lett, a létszám azonban olyan mértékben felduzzadt, hogy az érdekérvényesítés jóformán csak képvisleti úton lett gyakorolható – ez pedig alkotmányjogilag már a rendi országgyűlés történetébe torkollik. Az Aranybulla itt tárgyalt szöveghelye tehát a kánoni jog érezhető hatására az ellenállási jognak a korabeli jogfelfogás szerinti mindkét gyakorlási formáját említette.

Mi volt az ellenállás kockázata? Az Aranybulla világosan megmondja, hogy a „hűtlenség minden vétké alól” mentesülnek a jogszerű ellenállás gyakorlói. A hűtlenség (*nota infidelitatis*) volt a feudális társadalom legsúlyosabb büntettségcsoportja, a legsúlyosabb büntettek tartoztak ide, amelyeket vazallus hűbérurával szemben elkövethetett.⁵¹ A hűbéri társadalom alapvető köteléke, a hűség (*fides*) sérült, ami az állami szervezetnek is megtartó ereje volt. A hűtlenség büntetése szabály szerint fej- és jószágvesztés volt az egész rendi korszakon át, ahol a jogvesztő hatály Werbőczy szerint *ipso facto* beállt. Az ítélet ’jószágpusztító’ hatása eszerint a tett elkövetésének idejére megy vissza (*ex tunc*), aminek öröklésjogi szempontból volt különösen fontos jelentősége, hiszen a hűtlenség elkövetése előtt született gyermekek nem örökölhettek, az utána születettek viszont (királyi kegyelem birtokában) igényt formálhattak osztályrészükre. A hűtlenségben elmarasztalt és a korábban születettek között megszakadt az öröklési kapcsolat, amelyet az utólagos királyi kegyelem sem állíthatott helyre a *Tripartitum* szerint⁵² – a fejvesztés végrehajtása alól azonban a királyi kegyelem mentesíthetett.

Az Aranybulla későbbi átirataiban és a kapcsolódó jogforrásokban (az 1231. évi Aranybullától eltekintve) szakadatlanul jelen lévő ellenállási jog úgy tűnik, csupán lehetőség maradt; az ország előkelői, nemesei nem mertek élni vele. Meg kell azonban különböztetni az ellenállás aktív és passzív formáját. A törvénytelennek gondolt királyi hatalommal való passzív szembehelyezkedés sokkal veszélytelenebbnek tűnt, és a gyakorlatban számtalanszor, különböző módokon alkalmazták is.

51 Barna A. (2015) *Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon, különös tekintettel a büntettekéről és vétségekről szóló 1878. évi 5. törvénycikk előzményeire és megalkotására*. Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft., 23–49.

52 Vö. *Tripartitum*, Pars I, Tit. 16.

Magyarország újkori történelmében alkotmányjogi szempontból is alapvető változások történtek. A török birodalom földrajzi és politikai térnyerésével a három részre szakadt ország nyugati és északi részét jelentő ún. királyi Magyarország képviselte a formális kontinuitást a középkori Magyar Királysággal, itt azonban az uralkodóház a Habsburg lett (1541, a főváros, Buda elfoglalása). Mint tudott, a töröknek Magyarországról való kiűzésében (1686, a főváros, Buda visszafoglalása) a bécsi udvar múlhatatlan érdemeket szerzett, ezért a teljességét visszanyert ország rendjei ezt viszonzandó (és persze kényszerűségből) elfogadták a Habsburg család trónöröklési jogát (egyelőre a fiág, majd 1723-ban a leányág) javára – és lemondtak az ellenállás jogáról.⁵³ A *ius resistendi* aktív formája ettől kezdve alkotmányosan nem volt gyakorolható.

Az uralkodóval szembeni ellenállásnak történelmünkben a Habsburg dinasztia színre lépésével egy új dimenziója nyílt meg: a nemzeti függetlenedési törekvések. Erre a szempontra az Aranybulla idején természetesen még senki sem gondolhatott. Már a török hódoltság idején több olyan nemzeti ellenállási mozgalom fejlődött ki, amelyek az (idegen) uralkodóval szembeni nyílt, fegyveres felkelés képét öltötték magukra; ezek a mozgalmak önértelmezésükben mindig súlyt helyeztek a legitimitásra, az ellenállás gyakorlásának jogszerűségére. E küzdelmek általában bizonyos mértékig sikeresnek is bizonyultak. A királyi udvar több erdélyi fejedelemmel: Bocskai Istvánnal Bécsben (1606), Bethlen Gáborral Nikolsburgban (1622), I. Rákóczi Györggyel Linzben (1645) megkötött békékben kötelezte magát újra és újra a magyar rendi alkotmány tiszteletben tartására. Bocskai felkelése volt az első szervezett fegyveres összecsapás a király és a nemzet között. A magyar rendek nem a protestantizmus szellemi fegyvertárát alkalmazták, hanem a középkori világképbe ágyazott politikai felfogás platformján állottak.

Bár a protestáns egyházak számára kivívott szabad vallásgyakorlás joga az egyik legbecsesebb eredménye a bécsi békének, nagyon figyelemre méltó, hogy Bocskai és híveinek közjogi felfogása és érvelésük alapja a középkori egyház tanítására megy vissza, amely szerint az Isten törvényeit meg nem tartó, gonosz uralkodóval szemben az alattvalóknak joguk van az ellenállásra. Formálisan a régi királyok alatt élvezett szabadságok súlyos és rendszeres csorbulását említik. A szabadságjogok első rögzítése pedig maga az Aranybulla. A rendek az Aranybullára a Hármaskönyvön

⁵³ 1687. évi IV. tc.

keresztül hivatkoztak, amely jóformán 1848-ig használatban volt. A középkori szóhasználatban különben az Aranybullát csak úgy emlegették, mint *decretum generale*; Werbőczy is ezt a kifejezést használja a nemesi szabadságjogok ismertetésekor, és a Bocskai-féle felkelés politikai dokumentumaiban is így olvassuk. A fegyveres rendi ellenállás tehát erősebb jogcímet látott a történelmi kontinuitást is kifejező középkori magyar jogforrásokban, mint a harcos kálvinista eszmékben.

A Habsburgokkal szembeni fegyveres fellépések azonban a voltaképeni célt, a teljes nemzeti függetlenséget nem hozták meg, így a magyar nemzeti, rendi ellenállás reálisan legfontosabb alkotmányos bástyája a nemesi vármegye, a *municipium* lett, amelynek elfogadott joga volt a *ius inertiae*, vagyis a passzív ellenállás joga. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy ha a vármegye nemesi közgyűlése valamely uralkodói rendeletet törvénytelennek talált, az ellen feliratot intézett, s ha tiltakozása nem volt eredményes, a királyi rendeletet 'tisztelettel félretette'. A megyéknek ez az eljárása legtöbbször elérte célját, mert a kormánynak a végrehajtásra Magyarországon a vármegyéken kívül nem volt más szerve, így vagy engedett, vagy rendkívüli eszközökhöz kellett nyúlnia.

Az 1848. évi fordulat megteremtette a polgári társadalomnak megfelelő alkotmányos jogviszonyokat, és bár a parlamentáris kormányzás éles ellentétben állt a megyei ellenállás ősi jogával, a jogalkotó implicite meghagyta a megyéket e régtől gyakorolt joguk birtokában (1848. évi XVI. tc.). Az alkotmányos fejlődés világosan a megyei ellenállási jog visszaszorulása felé mutatott. A megyerendezési törvény (1870. évi XLII. tc.) szintén fenntartotta a törvényhatóságoknak azt a jogát, hogy a kormány rendeleteinek törvényessége és célszerűsége felett őrködjének, de már csupán a 'felirati jog' képében. A vármegyei közgyűlés nehézkes és a 19. század második felében már teljesen idejétmúlt intézményének a végrehajtásból történt kiiktatásával lényegében elenyészett a központi hatalommal szembeni helyi ellenállás intézményesült lehetősége.

A passzív ellenállás egyik ismert példája a II. Józseffel (1780–1790) szembeni nemesi-nemzeti ellenállás volt. Az uralkodó, tudatában annak, hogy a koronázási esküben és a hitlevélben⁵⁴ ígéretet kell tennie a régi magyar nemesi kiváltságok megtartására, meg sem koronáztatta magát

54 A királyi hitlevél vagy koronázási hitlevél (*diploma inaugurale*) az öröklés jogán trónra lépő király által az alkotmány biztosítására, a koronázás alkalmával, ünnepélyes alakban kiadott oklevél, amelynek tartalmára a koronázási szertartás során esküt tesznek. Vö. Márkus D. (1903) (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon*, IV. kötet, Budapest, Pallas, 808–810.

(így lett ő a magyar történelem 'kalapos' királya), és rendeletekkel kormányzott. A magyar alkotmány felfogása szerint az ő uralkodása jogilag *interregnum* volt, az ellenállás passzív formája tehát törvényesen gyakorolható. Az uralkodó ezt az értelmezést mintha akceptálta is volna, mert ilyen alapon pl. hűtlenségi pereket valóban nem indított. A passzív rezisztencia legismertebb példája azonban történelmünkben Ferenc Józseffel, a magyar forradalom és szabadságharc (1848–1849) vérbe fojtójával szemben megnyilvánuló nyílt nemzeti ellenszenv időszaka (1849–1867), az ún. neoabszolutizmus volt. Az ellenállás alkotmányos alapját ekkor is az a tény adta, hogy az uralkodó nem legitim, lényegében trónbitorló, hiszen az érvényesen megkoronázott V. Ferdinánd lemondását a magyar országgyűlés nem fogadta el. Az ország egységes, határozott és jogilag egzakt álláspontja – figyelemmel persze a külpolitikai események kényszerítő körülményeire is – Ferenc Józsefet meghátrálásra készítette. 1867. június 8-án megkoronáztatta magát, és kiadta a hitlevelet is. Az 1867. évi I. tc. jóváhagyta V. Ferdinánd lemondását, ezzel az alkotmányos válság megoldódott.

Az Aranybullának alkotmánytörténetünkben betöltött szerepére és jelentőségére éles fényt vet az a tény, hogy bár autográf kézírata nem maradt fenn, a szöveg meglehetősen pontos áthagyományozása bizonyosra vehető, ami önmagában mutatja, micsoda fontosságot tulajdonítottak századokon át ennek az oklevélnek. A magyar rendeknek sikerült kivételt nem tűrő gyakorlattá tenni azt a királyi kötelmet, hogy a koronázás alkalmával az uralkodó megerősíti az 1222. évi Aranybullát – azzal a két kivétellel, hogy 1351. óta a szabad végrendelkezési jogot nem említik, 1687-től pedig a királyt nem fenyegeti az ellenállás ősi fegyvere. Megállapítható, hogy modern körülmények között mindkét jogintézmény szilárd alapokon nyugszik, nem sértve, inkább beteljesítve az ősök törekvéseit: az öröklési jog a magánjog római jogra épülő rendszerének kikristályosodott része, az önkényesen eljáró államhatalommal szemben pedig az alkotmányos jogállam garanciái nyújtanak biztos menedéket. Talán nem érdektelen végezetül megemlíteni, hogy az 1990-ben életre hívott magyar Alkotmánybíróság rendszeres tanácskozásainak otthont adó ülésterem falát is az Aranybulla *facsimile* változata díszíti.

Irodalom

- A mongolok titkos története* (1962) (Ford. Ligeti L., Képes G.) Budapest, Gondolat.
- Almási T. (2000) Záh Felicián ítéletlevele. *Aetas* 2000/1–2.
- Asztalos L., Csizmadia A., Kovács K. (1978) *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Balogh E. (1999) Az Aranybulla helye a magyar alkotmánytörténetben. Besenyei L., Balogh E., Pedrazza Gorlero, M. (szerk.) *De Bulla Aurea Andrae II. Regis Hungariae MCCXXII*. Verona, Edizioni Valdonega.
- Balogh E. (2016) Alkotmányunk történetisége, kitekintéssel az Alkotmánybíróság judikatúrájára. In: Balogh E. (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről. Tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak tollából*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.
- Balogh E. (2016) A Várad Regestrum mint jogtörténeti forrás és az istenítéletek. In: Barna G. (szerk.): *Mortun falu. 800 éves Kunszentmárton, 1215–2015*. Helytörténeti Múzeum, Kunszentmárton.
- Balogh, E. (2018) Die Rolle der iurisperitorum in der mittelalterlichen ungarischen kirchlichen Gerichtsbarkeit, mit Hinblick auf die bayerische Entwicklung. In: Elmar Güthoff, E., Selge, K-H. (Hg.): *De Processibus Matrimonialibus. Fachzeitschrift zu Fragen des kanonischen Ehe- und Prozeßrechtes, Band 25/26*, Peter Lang, Frankfurt/Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien.
- Barna A. (2015) Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon, különös tekintettel a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi 5. törvénycikk előzményeire és megalkotására. Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft.
- Bartal, A. (1901) (condidit): *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, „Aviticitas: ius hereditarium bonorum ab avis acceptorum” (szócikk). Lipsiae–Budapestini, sumptibus Societatis Frankliniae.
- Béli G. (2006) Bírói közgyűlések Magyarországon 1273 és 1301 között. In: Mezey B., Révész T. M. (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Besenyei L., Érszegi G., Pedrazza Gorlero, M. (szerk.) (1999): *De Bulla Aurea Andrae regis Hungariae MCCXXII*. Verona, Edizioni Valdonega.
- Bódiné Beliznai K. (2014) *A bíbor méltóság, a sárga árulás. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Bónis Gy. (1944) A történeti alkotmány. *Hitel*, 1944. június.
- Bónis Gy. (1947) *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, Nagyenyedi Bethlen Nyomda.
- Bónis Gy. (1971) *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bónis Gy. (1972) *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Bónis Gy., Sarlós M. (1957) *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Bónis, Gy. (1963) *Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526*. ZRG 80 Kan. Abt. 49.
- Bónis P. (2016) Henricus de Segusio (Hostiensis) középkori glosszátor műveinek jogtörténeti jelentősége és azok magyarországi használata. *Jura* 2016/1.
- D'Eszlary, Ch. (1958) Magna Carta and the Assises of Jerusalem. *American Journal of Legal History*, Vol. 2, No. 3.
- Eckhart F. (1946) *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Politzer és Fia jogi könyvkereskedés kiadása.
- Erdene, N. (2013) Dzsingisz kán törvénykönyve – a középkori keleti jogszemlélet lenyomata. *Valóság* 2.
- Érszegi G. (1987) Az Aranybulla. In: Szigethy G. (szerk.): *II. Endre Aranybullája*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Érszegi G. (1990) *Az Aranybulla*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Friedberg, A. (1955) (instruxit): *Corpus Iuris Canonici*. Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- Hermann E. (1973) *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 1)*. 2., javított kiadás, München, Aurora Könyvek.
- Hóman B., Szekfű Gy. (dátum nélkül) *Magyar történet II*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Homoki-Nagy M. (2016) A szabadságjogok megjelenése a magyar történeti alkotmányban. In: Balogh E. (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről. Tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak tollából*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.
- Horváth A. (2020) A történeti alkotmány, a Szent Korona-tan mint a szuverenitás biztosítója. In: Karácsony A. (szerk.): *Szuverenitáskérdések. Elméletek, történetek*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Karácsonyi J., Borovszky S. (1903) *Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom. (Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum.)* Az 1550-iki kiadás hű másával együtt dr. Karácsonyi János és dr. Borovszky Samu akadémiai 1. tagok közreműködésével kiadja a váradi káptalan. Budapest, Hornyánszky Viktor.
- Karbić, D. Matijević, M. Ross Sweeney, S. and J. (ed.) (2006) *Thomae Archidiaconi Spalatensis: Historia Salonitanorum atque Spalatinorum Pontificum. Archidiacon Thomas of Split: History of the bishops of Salona and Split*. Latin text by: Olga Perić. Central European Medieval Texts, Volume 4. Budapest – New York, CEU Press.
- Képes Krónika* (2004) (Ford. Bollók János). Budapest, Osiris Kiadó.
- Kristó Gy. (1976) *Az aranybullák évszázada*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kumorowicz L. B. (1963) A budai várkapolna és a Szent Zsigmond-prépostság történetéhez. In: Gerevich L., Tarjánys S. (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából XV*. Budapest, a Budapesti Történeti Múzeum Kiadványa – Akadémiai kiadó.

- Landau, P. (2015) Die Königswahl vom Sachsenspiegel zum Schwabenspiegel. In: Balogh, E. (Hg.): *Schwabenspiegelforschung im Donaugebiet. Konferenzbeiträge in Szeged zum mittelalterlichen Rechtstransfer deutscher Spiegel (Ius Saxonicum-Maieburgense in Oriente. Das sächsisch-magdeburgische Recht als kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost- und Mitteleuropas 4)*, Berlin–Boston, De Gruyter.
- László B. (2017) Királyi jog az Aranybullákban. *Jura* 2017/1.
- Mezey B. (2018) Történeti alkotmány – kartális alkotmány. Hagyomány és jogtörténet. In: Menyhárd A., Varga I. (szerk.): *350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara. A jubileumi év konferenciasorozatának tanulmányai*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Mezey B., Gosztonyi G. (2020) *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Márkus D. (1903) (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon, IV. kötet*, Budapest, Pallas.
- Petrovics I. (1994) Aranybulla. In: Kristó Gy., Engel P., Makk F. (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pomogyi L. (2008) *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár. Ősiség (szócikk)*. Budapest, Mérték Kiadó.
- Pörtner, R. (1985) *A Szent Sír hadművelet. A keresztes hadjáratok a legendákban és a valóságban (1095–1187)*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Rácz Gy. (2020): II. András aranybullával megerősített oklevele, 1221 – Charter of Andrew II, Authenticated with a golden bull, 1221. In: Ö. Kovács J., Paukovics G. (szerk.): *A nemzet emlékezete. A magyar történelem mérföldkövei – Heritage of a Nation. Landmarks of Hungarian History*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár.
- Ruszoly J. (2011) *Európai jog- és alkotmánytörténelem (Opera Iurisprudentiae 1)*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány.
- Ruszoly J. (2009) Az alkotmányozás történetisége, 1989. In: Bobvos, P. (szerk.): *Reformator iuris cooperandi. Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány.
- Rüping, H. (1991) *Grundriß der Strafrechtsgeschichte*, 2. Auflage, München, Verlag C. H. Beck, 7, 16–23, 32, 39–41, 46–48., Rüping, H., Jerouschek, G. (2011) *Grundriß der Strafrechtsgeschichte*, 6., völlig überarbeitete Auflage. München, Verlag C. H. Beck.
- Schweitzer G. (2018) A két világháború közötti új államrendszerek és a történeti alkotmány. In: Auer A., Berke Gy., György I., Hazafi, Z. (szerk.): *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- Stipta I. (2020) *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Szabó I. (2020) Az ősi alkotmány. Történeti előzmények. In: Csink L., Schanda B., Varga Zs. A. (szerk.): *A magyar közjog alapintzményei*. Budapest, Pázmány Press.
- Szádeczky-Kardoss L. (1927) *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szigethy G. (1987) (szerk.) *II. Endre Aranybullája*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, Gondolkodó Magyarok.

- Szmodis J. (2010) Adalékok a nyugati jog problematikájához. *Állam- és Jogtudomány* 2010/2.
- Tóth E. (2018) *A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 9–13.
- Willoweit, D., Seif, U. (Hg.) (2003) *Europäische Verfassungsgeschichte*. München, Verlag C. H. Beck.
- Zsoldos A. (2011) II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle* 2011/1.